

**Els orígens mítics d'Hispania en el *De origine* (1553) de Francesc Tarafa: el Túbal d'Annio de Viterbo\***

DANIEL FERRER  
Universitat de Girona - ILCC

Ni Eusebi ni Sant Jeroni ni tampoc Flavi Josep. A l'hora d'oferir a Hispania una sèrie de vint-i-cinc reis mitològics que donarien nom, cadascun d'ells, a tot un seguit d'accidents geogràfics o a poblacions de major o menor importància, l'historiador i geògraf humanista Francesc Tarafa en tingué prou amb la proposta que li oferien les obres historiogràfiques d'Annio de Viterbo. Els vint-i-cinc reis serien succeïts per una bona tirallonga de pobles antiquíssims i llunyans, que serien derrotats finalment per la força de les armes i de la població romana. El caràcter de les Hispànies, en essència, ja tindria tot allò que havia de tenir; i, l'única i vertadera gran gesta que hauria d'acomplir tota la línia de monarques anteriors a Carles V seria recuperar uns orígens, de base romana i de religió cristiana, que els pèrfids musulmans, els *mauri*, havien pretès de pertorbar. Uns orígens que, segons l'apel·lació de Giovanni Nanni als reis catòlics, no havien estat alterats, ni tan sols per la llarga presència dels pobles germànics: «Consequens necessario est ut posterì Gothi non uariauerunt priscam originem hispanicae gentis. Haec igitur est tum inuariata tum maxime uera uestra origo, celsi reges Ferdinande et Helisabet, christianissimi principes».

\* La realització d'aquest treball ha estat possible gràcies al projecte BFF2002-03390 (*Historiografia latina humanística en la Corona de Aragón: edició de textos, estudio de fuentes*), encapçalat per la professora Mariàngela Vilallonga i finançat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología.

Giovanni Nanni, que pretesament havia descobert unes obres perdudes del sacerdot caldeu Berós, gaudia d'un prestigi gairebé incontestable entre els historiadors de la primera meitat del segle XVI, de manera que molts humanistes varen caure en l'atractiu parany de la troballa d'aquest professor de teologia. Un d'ells, Francesc Tarafa (c. 1495, Marata, Granollers – 1556, Roma), canonge i arxiver de la catedral de Barcelona.<sup>1</sup> Tant és així que editar i traduir la part inicial del seu *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae* —publicat per primera vegada l'any 1553 a la població d'Anvers—, que correspon als vint-i-cinc reis fundacionals de les Hispànies, acaba gairebé reduint-se a la tasca filològica d'editar i traduir l'obreta *De primis temporibus, et quattuor ac uiginti regibus primis Hispaniae et eius antiquitate*, que Annio havia pensat com a colofó magistral i íntegrament hispànic per als seus *Commentaria super opera auctorum de antiquitatibus loquentium* (1498). Francesc Tarafa, doncs, coneixia a bastament els orígens hispànics que havia forjat el de Viterbo a finals del segle XV. No només, però, aquest breu annex dedicat als reis catòlics, sinó, com a mínim, la totalitat del quinzè dels seus *Commentaria*, que fa referència a les obres de Berós que pretesament havia descobert: els *Quinque libros antiquitatum Berosi*. Així, servint-se gairebé exclusivament de la font d'aquests dos textos llatins, el canonge barceloní no dubta ni un moment, ans al contrari, a citar Berós com una autoritat omnipresent i tan vàlida com Flavi Josep, Sant Jeroni, Eusebi de Cesarea o Plini el Vell. Era, de fet, molt a fons com Francesc Tarafa coneixia els *Cinc llibres d'Antiguitats* del pseudoBerós, de manera que sabia on anar-hi a trobar els reis mitològics que hi estaven dispersos, escampats, i on anar a trobar, també, la ciutat que aquell rei o aquell altre havia fundat. I aquestes informacions subtils, breus, de detall, dels *Quinque libros antiquitatum Berosi*, completarien les del *De primis temporibus* que Francesc Tarafa utilitzava com a font essencialíssima per a les seves dues grans obres llatines.

<sup>1</sup> L'estudi més complet sobre el periple vital de Francesc Tarafa és el de SANABRE, Josep, «El archivero Francisco Tarafa», dins SANABRE, Josep, *El Archivo de la Catedral de Barcelona*, Barcelona, Impremta Pulcra, 1948, 37-53. Destacarem de Francesc Tarafa que ordenà i inventarià la documentació conservada en l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i que en diverses ocasions va ser enviat a Roma a resoldre afers relacionats amb el capítol catedralici.

Les dues obres de concepció més clarament humanista de Francesc Tarafà, el *Dictionarium Geographiae Vniuersalis Hispaniae*<sup>2</sup> i el *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae*, escrites ambdues en llengua llatina a mitjan segle XVI, s'interrelacionen de tal manera que bona part de les descripcions geogràfiques del *Dictionarium* són simples adaptacions —o ampliacions— del seu *De origine*, i alguns continguts històrics del *De origine* van ser traslladats també a les entrades lèxiques del *Dictionarium*. En definitiva, un exemple concret del que la professora Mariàngela Vilallonga va escriure en un treball de fa deu anys:<sup>3</sup> «No hem d'oblidar tampoc que els historiadors llatins o grecs inclouen descripcions geogràfiques, al costat de disquisicions etnogràfiques o antropològiques en les seves històries. I que sovint els poetes grecs o llatins descriuen els llocs que configuren l'escenari dels seus versos. Tot plegat ja veiem que crea una interrelació entre els diversos gèneres literaris, molt més estreta encara entre els humanistes, els cultivadors dels *studia humanitatis* [...]». I són dues obres, aquestes de Francesc Tarafà, literàries en tant que estil, que no són merament contingut. Un altre exemple concret del que Mariàngela Vilallonga deia més endavant en el mateix article: «La geografia esdevé el motor del futur amb el descobriment de noves terres i al mateix temps constitueix el lligam amb els orígens de les velles terres. Però és una geografia més literària que científica, més erudita que tècnica, més retòrica que pràctica, amb finalitats estètiques». Aquesta literatura historicogeogràfica, de fet, acceptava la creença segons la qual les poblacions, els rius i les muntanyes rebien el nom dels seus fundadors, de manera que el topònim retenia la memòria de l'origen. A partir d'aquí, no es fa gens difícil intuir com era d'important per als tractats geogràfics tota la mitologia que encapçalava les obres de contingut històric. I, en el cas particular de Francesc Tarafà, no és tampoc gens difícil d'intuir que la

<sup>2</sup> El *Dictionarium Geographiae Vniuersalis Hispaniae* és en realitat un títol abreujat de *De Hispaniae situ, prouinciis, populis, regionibus, oppidis, fluminibus, dictionarium*, que es remunta clarament al títol de Boccaccio *De montibus, siluis, fontibus, lacubus, fluminibus, stagnis seu paludibus et de nominibus maris* (1355) o al de Jeroni Pau *De fluminibus et montibus Hispaniarum* (c. 1475, publicat a Roma el 1491). Sobre el tractat boccaccese, vegeu l'estudi de PASTORE, Manlio, *Tradizione medievale e gusto umanistico nel "De montibus" del Boccaccio*, Pàdua, Università di Padova, 1963.

<sup>3</sup> Ens referim a VILALLONGA, Mariàngela, «La geografia a Catalunya a l'època del Renaixement», *Estudi General*, 13 (1993), 51-60. Els dos textos que citem a continuació pertanyen respectivament a les pàgines 52 i 53.

mitologia històrica inicial del *De origine* prendrà un paper importantíssim en la literatura geogràfica del *Dictionarium*.<sup>4</sup>

Els vint-i-cinc primers reis del *De origine*, és a dir, la part mitològica del *De origine*, van ser gestats per Francesc Tarafa amb les millors fonts literàries que podien ser-li d'ajut, el barceloní Jeroni Pau, el més gran humanista català del segle XV, i l'italià Annio de Viterbo. El *De origine*, a més, va ser gestat en un moment històric i en unes circumstàncies culturals propícies per a l'elaboració d'una obra humanística com aquesta, ja que la producció històrica hispànica, que des de 1480 s'havia nodrit dels estudis històrics humanístics italians, comptava ja amb una *nomina* considerable d'autors que havien escrit en llatí tractats d'història universal d'Hispania dels orígens fins a la més estricta contemporaneïtat.<sup>5</sup> El *Paralipomenon Hispaniae* del gironí Joan Margarit i Pau, els *Historici Prime Hispanidis libri duodecim* de Pedro Ortiz, l'*Hispanicarum historiarum breviarium* de Diego López de Zúñiga o els *De rebus Hispaniae memorabilibus libri XXII* de Lucio Marineo Sículo, havien de ser un esperó, de ben segur, per a les obres gairebé bessones de Ioannes Vasaeus i de Francesc Tarafa: si bé el *Chronicon Hispaniae* de l'humanista flamenc resident a Espanya s'edità a Salamanca el 1552, va ser només un any més tard, el 1553, quan sortí dels tallers de Ioannes Steelsius el *De origine* del nostre canonge. Ja en la mateixa Corona d'Aragó hi havia hagut fins aleshores una magnífica floració d'humanistes que havien elaborat en llatí o en català alguna obra de temàtica historicogeogràfica,<sup>6</sup> ja fos sobre el passat d'Hispania o de la Corona d'Aragó, ja fos sobre una població concreta que freturava d'uns

<sup>4</sup> Segons Francesc Tarafa, per exemple, Girona va ser fundada pel gegant Gerion. Vegeu sobre això la comunicació de VILALLONGA, Mariàngela i DANIEL FERRER, «La fundació de Girona en la historiografia humanística: l'exemple de Francesc Tarafa», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLII (2001) [*I Congrés d'Història de Girona. Girona, dos mil anys d'història*], 305-322.

<sup>5</sup> Sobre els historiògrafs més importants del Renaixement hispànic i sobre la tradició cultural que hi ha darrere d'ells, vegeu COSTAS RODRIGUEZ, Jenaro, «La historiografia hispano-latina renacentista», dins MAESTRE MAESTRE, José María, Joaquín PASCUAL BAREA i Luis CHARLO BREA, eds., *Humanismo y pervivencia del mundo clásico. Actas del I Simposio sobre humanismo y pervivencia del mundo clásico*, vol. I.1, Cadis, Instituto de Estudios Turolesenses / Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1993, 41-59.

<sup>6</sup> Vegeu la síntesi que en fa CONDE SALAZAR, Matilde, «Un análisis de la historiografía latina renacentista del siglo XV en la Corona de Aragón», *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*, IV (1991), 249-276.

antecedents històrics descoberts per una ploma humanística. Vet ací la importància d'humanistes catalans com Joan Margarit, Jeroni Pau, Pere Miquel Carbonell o Pere Antoni Beuter, als quals cal afegir tota una sèrie d'aportacions historiogràfiques de la segona meitat del segle XVI realitzades per autors com Cristòfor Despuig, Antic Roca, Jerónimo Zurita, Rafael Martí de Viciano, Lluís Ponç d'Icard, Pere Joan Comes, Antoni Viladamor, Francesc Comte, Francesc Calça, Joan Binimelis, Onofre Manescal o Pere Gil. La segona meitat del segle XVI, de fet, i el lllindar del segle XVII, serien absolutament claus per explicar l'empremta que una obra com el *De origine* acabaria deixant en la tradició historiogràfica posterior. L'*editio princeps* d'Anvers no marcà ni molt menys el final d'aquesta obra historiogràfica, que tindria la fortuna d'una traducció al castellà i de dues altres edicions llatines dutes a terme al Nord d'Europa. Si bé la versió d'Alonso de Santacruz (Barcelona, Claudi Bornat, 1562) havia de permetre llegir als *illiterati* la *Chònica de España [...] traduzida de lengua latina en castellana [...]*, l'abast europeu del *De origine* l'havien de marcar la segona i la tercera edicions en la seva llengua original, la llatina: si la segona s'imprimia a Colònia l'any 1577 juntament amb els *Rerum Hispaniae memorabilium* de Ioannes Vasaeus (apud Ludovicum Alectorium et heredes Iacobi Soteris); la tercera veia la llum el 1603 a Frankfurt (apud Claudium Marnium et haeredes Johannis Aubri) entre els altres tractats històrics que Andrea Schottus va creure adient de divulgar en els quatre volums de les *Hispaniae illustratae*. Però no ens allunyéssim massa del tema, que després no sabríem tornar-hi. I Túbal no ens perdonaria que haguéssim deixat de banda les seves gestes i els seus treballs.

El Túbal de Francesc Tarafa ha d'agrair la seva existència tan sols a les lletres llatines d'Anno de Viterbo. Fill de Jafet i nét de Noè, Túbal és el primer possessor del regne d'Hispania després del Diluvi Universal i del posterior repartiment de l'orbe terrestre. De fet, en fou el *primus rex* durant 155 anys, des del 2174 fins al 2019 abans de Crist, moment en què el succeí el seu fill Íberus, que regnaria durant un període molt més breu, 37 anys. Túbal no és pas un cabdill guerrejador, un *debellator*, ans al contrari: un *rex* que inicia els hispànics en la destresa de la ramaderia i que els aporta, ja des d'un començament, les primeres lleis. Durant el seu imperi, a més, foren fundades per ell mateix Tarragona, la bàtica Setúbal i les navarreses Tafalla i Tudela; a més de les gallegues Noelas i Noeglas, establertes pel seu avi Noè, i de Morvedre i la ciutat de Saga, creades pel

seu company de viatge Saga, d'ascendència també bíblica. Escriu Francesc Tarafa:<sup>7</sup>

[ 1 ] TVBAL. [ 1 ] Tubal, siue Iubal, quintogenitus Iapheti, filii Noe, dictus Attalus et ab eo, quod in Mauritania obierit, Atlas Mauritanus, primus Hispaniae regnum obtinuit, ut ex latinis asserunt Eusebius ac Hieronymus, ex hebraeis Iosephus et ex chaldaeis Berosus, qui refert anno a Diluuiio magno CXXXIII; a creatione mundi, secundum Moysi et Berosi sententiam, MDCCLXXXVIII; et ante aduentum Saluatoris Iesu Christi, ut ex Eusebio colligitur, IIMCLXXIII, eum condidisse Hispaniam.

[ 2 ] Huic studium praecipuum fuit greges et armenta atque iumenta inducere. Hinc *Tarraco* cognominatus, id est, pastorum congregator, a quo Tarraco clara adhuc Hispaniae urbs, quae Hispaniae Tarraconensi nomen dedit. Vrbs est in Baetica Tubal, nomini eius dicata, quam mutatis elementis posteriori dixere *Dubal*, ut ex Pomponio Mela patet. Hodie *Setubal* uocant. Construxit et in Vasconia, quae modo Nauarra est, urbes duas, Tuballam et Tubellam, impraesentiarum *Tafalla* ac *Tudela* dictas.

[ 3 ] Anno autem Tubalis CXV, Noa, cognomento *Ianus* siue *Ogyges*, e Phoenicia et Africa in Hispanias traiecit et colonias duas in Gallaecia, a

<sup>7</sup> El text llatí dedicat a Túbal ha estat editat, amb traducció, al nostre Treball de Recerca, ben recent. De Túbal, a més, n'hem estudiat les fonts, el caràcter amb què el presenta Francesc Tarafa i com aquest aprofità el text del *De origine* per redactar en el seu *Dictionarium* tota una sèrie d'entrades lexicogràfiques. Vegeu FERRER, Daniel, *El De origine del Dictionarium: vint-i-cinc reis fundacionals en les obres llatines de Francesc Tarafa*, Girona, Universitat de Girona, 2003 [Treball de Recerca inèdit, dir. Mariàngela VILALLONGA], 25, 37, 47-59. Com es pot veure en l'aparat crític que presentem, el text corresponent a Túbal ha estat establert havent col·locat les tres edicions llatines conegudes a què més amunt ens hem referit. Anomenem *A l'editio princeps* d'Anvers (1553), *C* la de Colònia (1577) i *F* la de Frankfurt (1603):

[ 1 ] TVBAL

[ 1 ] CXXXIII A C: 143 F MDCCLXXXVIII A C: 1799 F  
IIMCLXXIII A C: 2174 F Anno IIMCLXXIII. Ante aduentum Christi.  
Tubal rex. Iubal rex. Attalus. Atlas Mauritanus *add. in marg. A C (sed chron. in arab. num. C)* 2174 *add. in marg. F*

[ 2 ] dedit. Vrbs C F: dedit Vrbs *punx. A* Tarraco vrbs. Tubal ci. Dubal ci. Setubal ciui. Tuballa ci. Tafalla op. Tubella ci. Tudella ci. *add. in marg. A C*  
Tubal Vrbs *add. in marg. F*

[ 3 ] CXV A C: 115 F XXI A C: 21 F Noe in Hispania. Noelas ci. Noeglas ci. Caeltica ci. *add. in marg. A C*

[ 4 ] poesis C F: poetis A Ceretaniae *corr.:* Ceritaniae A C F  
XLVIII A C: 48 F CLV A C: 155 F Philosophia in Hispania. Saguntum ciui. Moruedre oppi. Saga oppi. *add. in marg. A C*

suo siue uxorum Cham et Iapheti nomine dictas, Noelas et Noeglas construxit, ut ex Beroso patet, quamquam Plinius tertio *Naturalis historiae*, capitulo XXI, *Noegas* et *Noelas* scribat. Quae postea, ut idem tradit, dicta fuit *Celtica* ciuitas.

[ 4 ] Tubal primus Hispaniae rex hispanos legibus formauit, unde hispanis litterae, poesis et philosophia moralis tempore Nini, Assyriorum regis, fuere, quod pendet a Beroso, Strabone et hispanica memoria. Cum isto Tubale uenisse Sagam, filium Chus, filii Cham, in Hispaniam argumento est uetustissimum Saguntum, uulgo *Morvedre*, oppidum in regno Valentiae amicitia populi Romani illustre; et Saga oppidum in Ceretaniae montibus prouinciae Tarraconensis aut Citerioris Hispaniae. Regnauit Tubal, ut refert Berosus, usque ad XLVIII annum Nini regis, id est, annis CLV.

Que traduïm de la següent manera a la llengua catalana:

[ 1 ] TVBAL. [ 1 ] Túbal, o bé lúbal, cinquè fill de Jafet, fill de Noè; que era anomenat Atal i d'aquí, com que havia recorregut Mauritània, Atlas Maurità, fou el primer a posseir el regne d'Hispània, tal com afirmen Eusebi i Sant Jeroni entre els autors llatins, Flavi Josep entre els hebreus i Berós entre els caldeus, el qual ens diu que Túbal va fundar Hispània l'any CXLIIIè del gran Diluvi; el MDCCXCIXè de la creació del món, segons la sentència de Moisès i de Berós; i el MMCLXXIVè abans de l'arribada del nostre Salvador Jesucrist, tal com es dedueix d'Eusebi.

[ 2 ] Tingué l'importantíssim afany d'escampar-hi ramats, animals domèstics i bèsties de càrrega. D'ací que tingués per sobrenom *Tarraco*, és a dir, aplegador de pastors; i és d'aquí, en darrera instància, que prové la designació de la il·lustre ciutat d'Hispània Tarraco, que donà nom a la Hispània Tarraconense. A la Bètica hi ha la ciutat de *Túbal*, dedicada al nom d'ell, la qual, canviades algunes lletres, les generacions futures anomenaren *Dúbal*, segons que es desprèn de Pomponi Mela. Avui en diuen *Setúbal*. A més a més, edificà a Vascònia, que suara és Navarra, les dues ciutats de Tubal-la i Tubel-la, dites en els nostres dies *Tafalla* i *Tudela*.

[ 3 ] Per altra banda, l'any CXVè de Túbal, Noè, que tenia *Ianus* o *Ogyges* de sobrenoms, es traslladà de Fenícia i Àfrica cap a les Hispànies i bastí les dues colònies de Gal·lècia Noelas i Noeglas, dites així per causa del seu propi nom o del de les esposes de Cam i de Jafet, tal com es fa evident a partir de Berós, malgrat que Plini en el capítol XXI del llibre tercer de la seva *Història Natural* escrigui *Noegas* i *Noelas*. Aquesta,

segons ens transmet ell mateix, seria anomenada més tardanament ciutat de *Cèltica*.

[ 4 ] Túbal va ser el primer rei d'Hispània que educà els hispànics en les lleis; és per això que en temps de Ninus, rei dels assiris, ja existien entre els hispànics les lletres, la poesia i la filosofia moral, segons deriva de Berós, Estrabó i la memòria hispànica. El fet que amb aquest mateix Túbal vingués també a Hispània Saga, fill de Chus, fill de Cam, prova que la ciutat de Sagunt, anomenada en vulgar *Morvedre*, i il·lustre per la seva aliança amb el poble romà, és antiquíssima; com ho és també la ciutat de Saga en les muntanyes dels ceretans, en la província Tarraconense o Hispània Citerior. Túbal, tal com ens diu Berós, regnà fins l'any XLVIIIè del rei Ninus, això és, durant cent cinquanta-cinc anys.

El Túbal de Francesc Tarafa, com hem dit, ha d'agrair la seva existència tan sols a les lletres llatines d'Annio de Viterbo. La invenció magistral de Giovanni Nanni, els *Commentaria super opera auctorum diuersorum de antiquitatibus loquentium*, s'havia publicat a Roma l'any 1498 acompanyada d'un breu epileg dedicat a Hispània: *De primis temporibus et quatuor ac uiginti regibus primis Hispaniae et eius antiquitate*. Les seves *Antiquitates*, que citen incansablement Plini el Vell i que nodreixen tota la seva mitologia inicial a partir, entre d'altres, del *Llibre dels jubileus* —apòcrif de l'*Antic Testament*—, de Varró, de l'*Eneida* virgiliana, de Justí i de Pompeu Trogu, parteixen d'una història universal perfectament travada, tant pel que fa a la cronologia com pel que fa als personatges antiquíssims. El dominic partia de les informacions que li fornien les cronologies universals d'Eusebi de Cesarea, de Flavi Josep, de Sant Jeroni; i argumentava mostrant sempre l'*auctoritas* que li conferia el seu pseudoBerós. Francesc Tarafa, tanmateix, no se serví de les complexitats cronològiques dels canons universals que li brindava l'hispànic *De primis temporibus* d'Annio, sinó que, dels tres primers capítols d'aquesta obreta, intitulats *De temporibus priscis*, *De antiquitate Hispaniae* i *De origine Hispanicae gentis*, en prengué tan sols un breu fragment del segon capítol:<sup>8</sup>

<sup>8</sup> Els fragments que citem del *De primis temporibus et quatuor ac uiginti regibus Hispaniae et eius antiquitate* són presos d'un treball d'Eulàlia Miralles i Martí Duran que es publicarà properament. Evidentment, és clar, els donem les gràcies més sinceres per haver-nos facilitat aquests textos. Pel que fa als passatges dels *Commentaria* que no pertanyen al *De primis temporibus*..., sinó als *Quinque*



Tempore Nyni fuere Hispanis litterae, poesis et philosophia moralis. Hoc pendet a Beroso, Strabone, et Hispanica memoria. Berosus etenim scribit Tubalem primum Hispaniae regem formasse Hispanos legibus anno quarto Nyni. Et memoria Hispanica, quam Strabo refert in primo libro, asserit se ante Strabonem adsequutam fuisse litteras, leges et carmina sex milibus annis, [...]

El quart dels capítols del *De primis temporibus*, el *De primo Hispaniae rege Tubale*, va ser la base vertadera del Túbal de Francesc Tarafà. El nostre humanista, doncs, va optar per ometre les explicacions sobre la formació de l'univers i per defugir contextos històrics que devien semblar-li excessius. Els càlculs massa complicats de les «emendatissimae chronographiae» del de Viterbo varen ser eliminats; i, de les dates de cronologia relativa, en va seguir només les més assequibles i la purament gratuïta del regnat de Ninus assiri. Francesc Tarafà, certament, escriu una història tan sols nacional, sense la pretensió de crear-li un marc històric universal. Giovanni Nanni, en canvi, havia dedicat a aquestes qüestions ni més ni menys que tres capítols; i, en el text de Túbal, havia estat prou generós en dades que connectaven la història d'Hispània amb la d'altres terres de l'orbe terrestre:<sup>9</sup>

De primo Hispaniae rege Tubale. Capitulum iiii

Diuus Hieronymus et Eusebius aiunt Tubalem, quinto genitum Iapeti filii Noae, primogenitum omnium Hispaniae regum fuisse, idque Iosephus concedit ex Hebraeis et Berosus ex Caldaeis, qui ait cum condidisse Hispaniam anno a Diluio cxliii, qui erat annus xii Saturni Babylonici Nymbroti, ante Troiam conditam annis septem et triginta supra sexcentos et ante annum christianae salutis annis quattuor et septuaginta supra centum et duo milia. Vrbs nomini suo dicata Tubal est in Betica, ut patet in Pomponio Mella. Huic precipuum studium fuit greges et armenta atque iumenta inducere, quum quia Hispania haec quam maxime parit, tum praecipue quia eadem mortalibus ad esum, victum et tegumentum et alia necessaria erant, tum vel maxime quia etiam inter primas divitias et delitias ea tempestate posita erant. Huiusmodi studium Aramei tharacoam vocant, id est, pastorum congregationem, ut tam Hieronimus quam Talmudistae exponunt. Hinc Tubali tharaconem munus indidit

*libros antiquitatum Berosi*, els transcrivim a partir de l'Incunable 40 de la Biblioteca Nacional de Madrid.

<sup>9</sup> Com hem dit (*vid.* n. 8), prenem el text d'un treball d'Eulàlia Miralles i Martí Duran que està en premsa.

cognomentum, a quo non dubium est Tharaconam dictam, sicut coloniis suis sagis Saguntum nomen accepit vetustissimum. Hic, teste Beroso, Hispanos formavit legibus anno quarto Nyni. Quod perfecto satis congruit supradicto veteris Hispaniae testimonio, quod supra ex Strabone produximus. Idem Berosus tradit anno decimo Nyni et eiusdem Tubalis anno cxv patrem Noam, cognomento Ianum, a Phoenicia et Africa in Hispanias traiecisse et dimisisse Tubali suo ex filio Iapheto nepoti duas colonias a suo proprio nomine dictas Noelas et Noeglas, quamquam "Noegas" et "Noelas" scribat Plinius in iii Naturalis Historiae capite xxi. Rursum idem Berosus ait eum regnasse usque ad xliii Nyni annum, qui a condita ab eo Hispania est annus quinquagesimus quintus supra centum. Ergo quinquennio quam obiret Tubal ortus est Habraam, nam xliii anno Nyni genitus est, ut supra retulimus.

La manca de caràcter ecumènic del *De origine* va ser compensada amb tota una sèrie d'*amplificationes* que sens dubte interessaven més al nostre humanista: els *Quinque libros antiquitatum Berosi*, presents dins els *Commentaria*, oferien dades precioses que varen permetre a Francesc Tarafa completar les informacions sobre alguns topònims i la seva etimologia. En l'exemple de Túbal, els *Quinque libros antiquitatum Berosi* varen complementar del *De origine* les ciutats de Túbal, de Noelas i Noeglas i de Sagunt, alhora que oferiren a Túbal la nova apel·lació d'*Attalus*, Atal:<sup>10</sup>

Ergo recte Diodorus Siculus in IIII libro quod Atlas et Saturnus fuerunt filii Celi primi in Scythia. Et Atlas quidem pius obiit in Mauritania. [R 6 r]

Hispanos condidit Iubal. Hic, frater Comeri ex Iapeto patre, a Moyse uocatus Tubal, primum locum tenuit Betica a se dictum Tubal quem mutata ob similitudinem litterarum in prolotione T in D posterius dixerunt Dubal, ut scribitur a Pomponio Mella de urbibus Beticae. Hunc eundem Tubal quidam nominauerunt Taracon, a quo urbs Taracona. Cum eo uenisse Sagas argumento est uetustissimum, Saguntum amicitia populi Romani illustre. [R 1 v]

<sup>10</sup> Tal com hem assenyalat més amunt (*vid.* n. 8), transcrivim els textos a partir de l'Incunable 40 de la Biblioteca Nacional de Madrid. La paginació que afegim entre claudàtors és la corresponent a aquesta edició.

Quadrant autem traditiones Hispanorum et Berosi dicentis quod Tubal, Samotes et Tuyscon anno quarto Nyni formant legibus sua regna. Et ut ait Strabo circa Beticam doctiores Hispani ea tempora tradunt. Tubal autem urbs a primo Hispaniae duce dicta est in Betica, ut notat Pomponius Mella, quam corrupte uocant Dubal. [R 2 r]

[...] in nostra emendatissima chronographia. Nec etiam distat multum Chronographia Eusebii. Qua re ferme Berosus et traditio Strabonis de origine litterarum apud Hispanos Beticos consentiunt. Quod autem Tubal eas tradiderit argumentum facit prima Hispaniae urbs Tubal, a conditore nomen habens, quamuis corrupta prima littera impressores posuerint Dubal in Pomponio Mella in descriptione Beticae. Quales autem Hispanorum characteres essent opinio mihi ea est: quod quales et Sagi et Thusci. Nam et Sagae Thusci et Hispani origine sunt apudque utrosque praecipue Sagum nomen mansit Cui argumento est quod a Sagis Saguntum urbs antiquissima fuit Hispanis, ut etiam nominis deriuatio probat [...] [R 5 r - R 5 v]

Anno huius Nyni IIII Tuyscon gygas Samatas legibus format apud Rhenum. Idipsum agit Iubal apud celtiberos et Samotes apud celtas. [...] Anno Nyni X Ianus pater ex Affrica in Celtiberos hispanos uenit: ubi duas colonias dimisit a se dictas Noelas et Noeglas. His II essent ante, a cognominibus cognominauerat uxores Japeti et Chemeseni. [R 4 v]

Prolixe autem in Diodoro haec historia textitur. Sexto, notat Berosus quod anno X Nyni regis Ianus transportauit colonias ex Affrica in Hispanias, ubi duas colonias posuit a suo proprio nomine deriuationem habentes, a quo cognominatae sunt uxores Iapeti et Comeseni. Extabant hae urbes cultu, habitatione et nominibus tempore Plinii, qui in IIII naturalis historia ca XXI enumerat inter urbes Hispaniae Noelam et Noegam, quamquam alias scribatur Noegla. [R 6 v]

La coneixença, tanmateix, per part de Francesc Tarafà de la perla literària creada per Giovanni Nanni és força anterior a 1553. I és que, de fet, amb només mig segle de vida aquests *Commentaria* no havien passat gens desapercebuts, ans al contrari. L'edició de l'obra d'aquest frare dominic havia tingut lloc el 1498, en uns moments en què el valencià Alexandre VI ocupava el solí papal i mentre regnaven a Espanya els reis catòlics, que havien expulsat ja del regne de Granada el darrer reducte dels musulmans. Les noves informacions difoses per Annio, falses moltes

d'elles però d'una genialitat creativa inqüestionable,<sup>11</sup> varen ser cregudes i assimilades a ulls clucs per un gran humanista com Antonio de Nebrija, que dedicà part de la seva vellesa a la historiografia. Els *Commentaria*, de fet, potser per causa d'haver-los acceptat tota una autoritat com Nebrija, potser per causa que es feien necessaris a l'hora d'escriure uns orígens històrics renovats que tinguessin ben poc a veure amb les llegendes medievals, van ser d'una importància cabdal per a la historiografia cinccentista, de manera que tota una sèrie d'humanistes hispànics i, és clar, catalans —entre ells Francesc Tarafa— creurién i utilitzarién a bastament els vint-i-quatre reis mítics del de Viterbo.<sup>12</sup> Com es podia crear, si no era a partir d'una genialitat com la d'Annio, una nova història

<sup>11</sup> És ineludible l'article de PÉREZ VILATELA, Luciano, «La onomástica de los apócrifos reyes de España en Annio de Viterbo y su influencia», dins MAESTRE MAESTRE, José María, Joaquín PASCUAL BAREA i Luis CHARLO BREA, eds., *Humanismo y pervivencia del mundo clásico. Actas del I Simposio sobre humanismo y pervivencia del mundo clásico*, vol. I.2, Cadix, Instituto de Estudios Turoloenses / Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1993, 807-819. Pérez Vilatela, a banda de comentar cadascun dels vint-i-quatre reis mitològics del *De primis temporibus*, estableix tota una sèrie de paral·lelismes entre alguns d'ells i personatges reals de finals del segle XV més o menys contemporanis de Giovanni Nanni i dels reis catòlics. D'alguna manera, doncs, una obra en clau. En la seva aportació al col·loqui *Història i llegenda al Renaixement*, el professor Pérez Vilatela ha aprofundit en més aspectes de la utilització dels *Commentaria* de Giovanni Nanni per part d'historiadors hispànics cinccentistes i de començaments del segle XVII; vegeu-ne el seu treball «Francisco Diago O.P. y sus *Anales* (1613): ecos de Viterbo y otras mixtificaciones».

<sup>12</sup> Vegeu JOHN, Richard Thomas, *Fictive ancient history and national consciousness in early modern Europe: the influence of Annius of Viterbo's "Antiquitates"*, Londres, University of London, Warburg Institute, 1994. Les pàgines 30-69 estan dedicades íntegrament a la influència exercida pel de Viterbo a Espanya: «The influence of Annius' *Antiquitates* in Spain». Pel que fa a la utilització d'Annio a la Corona d'Aragó, Maria Toldrà ha descobert recentment a les obres d'Esteve Rotllà la que podria ser la primera menció de les *Antiquitates* de Giovanni Nanni a les terres catalanes, tot i que el domini català fustiga contra el de Viterbo. La intenció de Rotllà, certament, tenia ben poc a veure amb el camí que prendria la historiografia del segle XVI. En paraules de Maria Toldrà, «Rotllà no hi veu, com ho faran els historiadors catalans del XVI a partir de Beuter, una font per a dotar d'orígens prestigiosos —o, per dir-ho més exactament, de textos suposadament clàssics que els avalin— la poc valorada —pels italians— història primitiva de l'Espanya en expansió dels Reis Catòlics i l'emperador Carles, sinó un perillós innovador en matèria d'exegesi bíblica, que gosa atacar la tradició medieval, representada per la *Postilla* de Nicolau de Lira, objecte d'encesos elogis de Rotllà». Vegeu aquestes qüestions a TOLDRÀ, Maria, «La història en el projecte enciclopèdic d'Esteve Rotllà, O.P. (c. 1475-1530)», *Recerques*, 40 (2000), 59-78, esp. 74-78 [75].

renovada d'Hispania des dels seus orígens, una nova història d'Hispania de gust humanístic i que no hagués de referir-se incansablement a una font medieval com la *Historia Gothica* de Rodrigo Jiménez de Rada? Encara l'any 1491 Diego Rodríguez de Almela adreçà als Reis Catòlics una *Compilación de todas las Coronicas et Estorias de España* que seguia de prop la *Primera Crònica General* d'Alfons X i que, per tant, es remuntava a la *Historia de rebus Hispaniae* del Toledà. També a finals del segle XV, malgrat la seva consciència humanística i malgrat haver criticat obertament aquesta obra del segle XIII, Joan Margarit i Pau hagué d'utilitzar per al seu *Paralipomenon Hispaniae* la *Historia Gothica* del Toledà.<sup>13</sup> Com escapar a una tradició medieval molt arrelada que havia arribat massa lluny i que no podia acceptar-se des de la consciència humanística? Els orígens inventats pel de Viterbo, doncs, havien de ser una alenada d'aire fresc per a la nova historiografia; una alenada d'aire fresc que provenia de la Itàlia humanística i que trencava definitivament amb uns orígens de Rodrigo Jiménez de Rada que la historiografia medieval havia modificat només lleugerament. Per què no, doncs, acceptar la proposta d'Annio i trencar amb la tradició medieval? Benvinguda fos la iniciativa i benvinguda fos l'hospitalitat que va rebre per part d'Antonio de Nebrija la tan ben travada sèrie dels primers vint-i-quatre reis d'Hispania.

Les invencions de Giovanni Nanni esdevingueren ben aviat influència literària —i influència literària per a autors que havien de gaudir d'un gran prestigi—: només onze anys després de la seva edició, Lucio Marineo Sículo les utilitzà abundantment en els seus *De rebus Hispaniae memorabilibus* (c. 1509). Durant la primera meitat del segle XVI se'n serviren també com a mínim Gonzalo Fernández de Oviedo en la seva *Historia general y natural de las Indias* (1535) i Pedro Ortiz en

<sup>13</sup> En relació amb el cardenal Margarit, vegeu la monografia de TATE, Robert Brian, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona. La seva vida i les seves obres*, Barcelona, Curial, 1976. Robert B. Tate ha treballat també sobre l'obra històrica de Margarit a *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*, Madrid, Gredos, 1970. Actualment, Lluís Lucero està realitzant com a tesi doctoral l'edició crítica amb traducció, introducció i notes del *Paralipomenon Hispaniae* del cardenal Margarit. De Lluís Lucero i sobre la dificultat d'editar el *Paralipomenon Hispaniae* de Joan Margarit i Pau, vegeu en aquestes actes el treball «L'editor com a Hèrcules».

els seus *Historici Prime Hispanidis libri duodecim*.<sup>14</sup> I Francesc Tarafa, coneixedor de la nova línia historiogràfica que s'havia encetat al tombant de segle, cita ja el Berós d'Annio de Viterbo a la seva *Linea regum Hispaniarum*, una obra merament preparatòria que va ser redactada a tot estirar l'any 1541.<sup>15</sup> Vegem-ho, però, en l'exemple d'un Túbal que tot just naixia, a partir només de les informacions del *De primis temporibus et quatuor ac uiginti regibus primis Hispaniae, et eius antiquitate*, i, més concretament encara, del seu quart capítol *De primo Hispaniae rege Tubale*. Un Túbal molt simple, ja fundador de les Hispànies i que era encara poc més que una mera cronologia que en el *De origine* serviria només d'embolcall per a totes les fetes del nostre protagonista. Les datacions, però, del *De origine* i les *auctoritates* sota les quals estan defensades —Berós entre elles— acabarien mantenint-se intactes a aquestes primeres, ni una més ni una menys:<sup>16</sup>

Ante aduentum Christi IIMCLXXIII

<sup>14</sup> Vid. ESTÉVEZ SOLA, Juan Antonio, «Algo más sobre los orígenes míticos de Hispania», *Habis*, 24 (1993), 207-217. Aquest article, que estudia els orígens mítics d'Hispània des de les obres historiogràfiques d'Alfons X fins al segle XVII, té el precedent en un article que el mateix autor havia publicat tres anys abans: ESTÉVEZ SOLA, Juan Antonio, «Aproximación a los orígenes míticos de Hispania», *Habis*, 21 (1990), 139-152. En aquest, es fixava especialment en els set primers capítols de la *Historia Gothica* de Rodrigo Jiménez de Rada.

<sup>15</sup> La *Linea regum Hispaniarum*, que conservem en un únic manuscrit copiat a finals de segle XVII per Joan Pau Colomer, està dedicada a Pedro Sarmiento, «cardinali compostellano» a partir de l'any 1538 que morí a Lucca el 1541. Vegeu aquesta qüestió al treballadíssim article de MIRALLES, Eulàlia i Maria TOLDRA, «La tradició manuscrita de l'obra de Francesc Tarafa: biblioteques de Barcelona», *Anuari de Filologia*, XX, C, 8 (1997), Universitat de Barcelona, Facultat de Filologia, 43-78, esp. 47-48.

<sup>16</sup> Editem, doncs, el Túbal de la *Linea regum* en base només al manuscrit únic (Biblioteca de Catalunya, ms. 494) que conservem d'aquesta obra (vid. n. 15). Anomenarem aquest manuscrit sota les sigles *Bc*. Del text de Túbal, contingut al [f. 1 v], en proposem la següent traducció a la llengua catalana:

MMCLXXIV abans de la vinguda de Crist

1. Túbal, cinquè fill de Jafet, fill de Noè, fou el primer de tots a posseir el regne d'Hispània, segons manifesten entre els llatins el diví Jeroni i Eusebi, entre els hebreus Flavi Josep, i Berós entre els caldeus. Aquest Túbal va fundar Hispània l'any CXLIIIè del gran Diluvi de Noè; el MDCCXCIXè de la Creació del món, segons Moisès i Berós; i el 2174 abans de l'arribada del nostre Salvador Jesucrist; i regnà, tal com reporta Berós, durant cent cinquanta-cinc anys.

1. Tubal, quintusgenitus Iapheti, filii Noe, primus omnium Hispaniae regnum occupavit, ut diuus Hieronymus et Eusebius ex latinis testificantur, ex hebraeis Iosephus et ex chaldaeis Berosus. Qui Tubal anno a Diluuiio magno Noe CXXXIII; a Creatione mundi MDCCLXXXIII, secundum Moysi et Berosi; et ante aduentum Saluatoris Iesuchristi 2174 Hispaniam condidit, et annis 155 regnavit, referente Beroso.

El Túbal de la *Linea regum Hispaniarum* era l'ou de la literatura del Túbal que seria en el *De origine*. La línia successòria, tanmateix, dels reis mítics d'Hispània ja hi és marcada en l'ordre i els paràmetres cronològics que havia suggerit Annio de Viterbo. De fet, la línia successòria de reis del *De origine* —des de Túbal fins a Carles V— es mantindria intacta a l'esbòs traçat en la *Linea regum Hispaniarum*. Una línia successòria que, plena ara sí de gràcia literària, va ser resumida en el prefaci *Hispania in genere* del *Dictionarium Geographiae Vniuersalis Hispaniae*. Un prefaci descriptiu adequadíssim on Túbal, per la seva condició de primer i per les seves aportacions tant en les pastures com en el camp jurídic, jugava un paper que ofuscava, que fins i tot eliminava, la presència dels altres monarques d'Annio. Només Íber, Híspal i Hispà, que havien donat nom a Ibèria, Hispàlia i Hispània, eren prou importants per fer companyia al nostre *primus rex*:<sup>17</sup>

[ 1 ] Hispania prima est in solis occasu Europae regio. Inter Africam et Galliam iacens, Oceano Mediterraneoque freta et montibus Pyrenaeis

<sup>17</sup> Els dos fragments que reproduïm a continuació en forma d'edició crítica pertanyen al prefaci *Hispania in genere* del *Dictionarium Geographiae Vniuersalis Hispaniae*, del qual conservem dos manuscrits: el ms. 578 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, datable de mitjan segle XVI, que anomenarem *Bu*; i el ms. 493 de la Biblioteca de Catalunya, de finals de segle XVII, el qual anomenarem *Bc*. Per a una informació més exhaustiva sobre aquests dos manuscrits, vegeu l'article de MIRALLES, Eulàlia i Maria TOLDRA, «La tradició manuscrita de l'obra..., cit., esp. 62-64. L'aparat crític d'aquest text és el següent:

[ 1 ] Sus supra quintus *Bc* Christum *Bu*: I. Xristum *Bc* memoria *corr.*: meroria *Bu Bc*: memoria *a.c. Bc*

[ 6 ] Haec *Bu*: Hec quae *Bc* 24 supra XXIII *Bc* 15 supra MCXV *Bc* Tracum *Bu*: tractibum *Bc* Carum *corr.*: Carrum *Bu Bc* Lesbiorum *Bu Bc*: lesbioram *a.c. Bc* Phocaensium *corr.*: Phosencium *Bu Bc* successerunt *corr.*: succederunt *Bu Bc* 88 supra CCCCLXXXVIII *Bc* Depulsis *corr.*: De pulsis *Bu Bc* 349 supra CCCIL *Bu Bc* occupauerunt *corr.*: acupauerunt *Bu Bc* 155 supra CLV *Bc* 470 supra CCCCLXX *Bc*

clauditur. Hanc regionem Tubal, quintus filius Iapheti, filii Noe, primus omnium incoluit anno fere ante Christum natum centesimo septuagesimo quarto supra duo millia, ut diuus Hieronymus et Eusebius ex latinis testificantur, ex hebraeis Iosephus concedit et ex caldeis Berosus. Qui Tubal primus hispanis formauit leges (pendet a Beroso, Strabone et hispanica memoria), nam anno quarto Nini, Assyriorum regis, fuere hispanis litterae poesis et philosophia moralis. Postea uere Iberia ab Ibero rege, Tubalis filio, appellata anno ferme ante Christum natum IIMXIX; secundo ab Hispalo, Herculis libici filio, Hispalia nuncupata anno circiter ante aduentum Saluatoris MDCCXXVII; postremo ab Hispano, Hispalis filio, Hispania denominata fuit.

[...]

[ 6 ] Haec prouincia, teste Beroso et Menatone, a Tubale, primo constructore, ad Habidum regem, fortunae dominatorem quem Iustinus meminit, per reges XXIII dominata est annorum spatio ferme MCV. Quibus Lydorum, Tracum, Rodorum, Phrygiorum, Cyprum, Phoenicum, Aegyptiorum, Milesum, Carum, Lesbiorum et Phocaensium populi successerunt per annos ferme CCCCLXXXVIII. Depulsis uero a Nabuchodonosor, tertio Caldeorum rege, qui illam annis nouem obtinuit, ad Carthaginenses peruenit, qui prouinciam hanc annis ferme CCCIL occupauerunt. Quibus a Romanorum consulibus debellatis, et hi per annos ferme CLV usque ad Caium Iulium Caesarem, Romanorum primum imperatorem, gubernarunt et hi imperatores prouinciam hanc annis CCCCLXX imperarunt, usque ad Gottomum dominationem, qui illam usque ad calamitosam Hispaniae euersionem a Mauris factam tempore Roderici regis annis CCCVI obtinuerunt.

Proposem per a aquests dos fragments la següent traducció catalana:

[ 1 ] Hispània és la primera regió de l'occident d'Europa. Estesa entre Àfrica i la Gàl·lia, és voltada per l'Atlàntic, la mar Mediterrània i les muntanyes dels Pirineus. Túbal, cinquè fill de Jafet, fill de Noè, fou qui, sobre l'any dos mil cent setanta-quatre abans del naixement de Crist habità el primer de tots aquesta regió, segons testifiquen el diví Jeroni i Eusebi entre els llatins i segons concedeixen Flavi Josep entre els hebreus i Berós entre els caldeus. Aquest Túbal va ser el primer a donar forma a unes lleis per als hispànics (així es deriva de Berós, d'Estrabó i de la memòria hispànica), car l'any quart del regnat de Ninus, rei dels assiris, existien ja entre els hispànics la filosofia moral i obres de composició poètica. Més tardanament, sobre l'any MMXIX abans de Crist, aquesta terra rebé el nom d'*Ibèria* a partir del rei Íber, fill de Túbal; a causa



d'Hispal, segon fill d'Hèrcules líbic, vers l'any MDCCXXVII abans de la vinguda del Salvador se l'anomenà *Hispàlia*; i, finalment, a partir d'Hispa, fill d'Hispal, hom li ha donat el nom d'*Hispània*.

[...]

[ 6 ] Des de Túbal, el primer fundador, fins el rei Hàbidus, el sobirà de la fortuna que Justí esmenta, aquesta província, segons els testimonis de Berós i Menató, va ser dominada durant un lapse d'aproximadament mil cent quinze anys per una sèrie de vint-i-quatre reis. Els succeïren durant si fa no fa quatre-cents vuitanta-vuit anys els pobles dels lidis, dels tracis, dels rodís, dels frigis, dels cipris, dels fenicis, dels egipcis, dels milesis, dels caris, dels lesbis i dels focuus. Expulsats per Nabucodonosor, tercer rei dels caldeus, qui la posseí durant nou anys, aquesta província passà a mans dels cartaginesos, els quals l'ocuparen al llarg d'uns tres-cents quaranta-nou anys. Una vegada els còsols romans els hagueren vençut per les armes, aquests romans no només governaren aquesta província durant uns cent cinquanta-cinc anys, és a dir, fins a Cai Juli Cèsar, que en fou el primer emperador, sinó que tota una sèrie d'emperadors la tingueren sota el seu poder durant quatre-cents setanta anys, fins la dominació dels gots, els quals la tingueren tres-cents sis anys, fins la desgraciada destrucció d'Hispània que en temps del rei Roderic dugueren a terme els musulmans.

És aquesta, doncs, la importància de Túbal dins la literatura llatina de Francesc Tarafà: un Túbal d'Annio de Viterbo present ja en la sèrie de la *Linea regum*, augmentat en el *De origine* i amb una preeminència notable en la presentació del *Dictionarium*. El *Dictionarium*, on les ciutats fundades per Túbal i els altres reis mítics d'Annio de Viterbo serien empeltades entre els rius, muntanyes i promontoris de l'antiga Hispània. El *Dictionarium*,<sup>18</sup> una obra magna plena de mitologia i plena,

<sup>18</sup> El *Dictionarium Geographiae Vniuersalis Hispaniae* ha estat treballat especialment per la professora Mariàngela Vilallonga, que n'ha transcrit i editat alguns fragments en els següents articles: VILALLONGA, Mariàngela, «La tradició dels tractats geogràfics humanístics a Catalunya», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins [Actes de les Jornades d'Homenatge a Dolors Condom]*, XXXI (1990-1991), 99-109.; VILALLONGA, Mariàngela, «La geografia a Catalunya...», *cit.*; i VILALLONGA, Mariàngela, «Les pays Pirénéens dans le "Dictionarium Geographiae Vniuersalis Hispaniae" de Francesc Tarafà (vers 1495-1556)», dins BRUNET, Michel, Serge BRUNET i Claudine PAILHÈS, eds., *Pays Pyrénéens et Pouvoirs Centraux XVIIe-XXe s. Actes du Colloque International organisé à Foix les 1-2-3 octobre 1993 par le Groupe d'histoire del Pyrénées et les Archives Départementales de l'Ariège*, Foix, Association des amis des archives de l'Ariège

també, de les informacions que Francesc Tarafa havia après tenacíssimament del *De fluminibus, montibus et promontoriis Hispaniarum libellus* del més gran humanista català del segle XV, Jeroni Pau. El nostre Túbal, però, no donà nom a cap riu, a cap muntanya ni a cap promontori, de manera que provar d'explicar breument amb l'exemple d'aquest primer rei el mestratge que exercí Jeroni Pau sobre Francesc Tarafa seria posar el peu en un lloc tan estret que ens seria difícil de sortir-ne. Ho deixarem, doncs, per més endavant.

/ Conseil Général de l'Ariège, 1993, 267-285. Darrerament i sota la direcció de la professora Vilallonga, n'ha tingut cura FERRER, Daniel, «La història i la geografia d'Alacant en l'obra de l'humanista Francesc Tarafa: l'antiga *Lucentum* i el Tader (Segura) de Jeroni Pau», X Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval [en premsa]; FERRER, Daniel, «Les obres llatines de Francesc Tarafa (c. 1495-1556) com a principi i font de la *Crònica de Catalunya*», 13è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes [en premsa]; i FERRER, Daniel, «Els Pirineus i l'Albera de Jeroni Pau (c. 1458-1497), els Pirineus i l'Albera de Francesc Tarafa (c. 1495-1556)», Col·loqui internacional "L'Albera i el patrimoni en l'espai transfronterer" [en premsa]. Aquestes tres darreres aportacions són seguidores de la línia d'estudis sobre "Humanisme català" encetada per la professora Mariàngela Vilallonga a la Universitat de Girona. D'ella i sobre aquest tema, vegeu-ne les seves més recents reflexions: VILALLONGA, Mariàngela, «Humanisme català», *Estudi General [Miscel·lània d'homenatge a Modest Prats]*, 21 (2002), 475-488.